

Recenzijos

NAUJA DVIEJŲ LIETUVIŠKOS FILOSOFINĖS RAŠTIJOS TRADICIJŲ TAŠA

Praėjusių metų rudenį knygynuose pasirodė nauja Jūratės Baranovos knyga *Istorijos filosofija*,* kuri galutinai įtvirtina knygos autorės kaip vienos iš produktyviausių šiuolaikinės lietuvių filosofinės raštijos bendradarbių ir didžiausio banginio tos raštijos didaktiniame skyriuje reputaciją. Knygynų lankytojai, dideliu lankstu neapeinantys lentynų, ant kurių rikiuojama filosofinė Lietuvos leidyklų produkcija, galėjo įsidėmėti tos pačios autorės parengtas filosofijos mokymo priemones aukštųjų mokyklų studentams ir vidurinių mokyklų moksleiviams. Tai „Politinė filosofija“ (Vilnius: Pradai, 1995), „Filosofinės etikos chrestomatija XI–XII klasei“ (Vilnius: Alma littera, 1998; antras leidimas – 1999) bei tiesioginė aptariamų knygų pirmtakė – metodinė mokymo priemonė „Istorijos filosofija“ (Vilnius: VPU leidykla, 1997).

Nauja J. Baranovos knyga organiškai pratęsia dvi lietuviškos filosofinės raštijos tradicijas. Viena iš jų būsimųjų Sąjūdžio tėvų (B. Genzelio, B. Kuzmicko, R. Ozolo ir kt.) bei A. Rybelio pastangomis prasidėjo 1974 m., kai „Minties“ leidykla išleido XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofijos

istorijos chrestomatiją. Šiuo leidiniu prasidėjo filosofijos istorijos chrestomatijų serija, aprėpusi Vakarų filosofinę tradiciją nuo jos ištakų antikoje iki naujųjų laikų bei tapusi vienu iš ryškiausių lietuvių ikisąjūdinės kultūrinės rezistencijos paminklų. Šiai tradicijai priklauso ir Kuzmicko sudarytos šiuolaikinės Vakarų estetikos („Grožio kontūrai: iš XX amžiaus užsienio estetikos“. Vilnius: Vaga, 1980) ir etikos („Gėrio kontūrai: iš XX a. užsienio etikos“. Vilnius: Mintis, 1989) chrestomatijos. Filosofijos chrestomatijų taša po nepriklausomybės atgavimo galima laikyti Kultūros ir meno instituto išleistą chrestomatijų seriją „Kultūros fenomenas“, kurią parengiant aktyviai dalyvavo taip pat ir aptariamų knygų autorė.

J. Baranovos knyga šią tradiciją ne tik pratęsia, bet ir kilsteli į aukštesnį lygį. Vadindamas knygą „chrestomatija“, o tuo pat metu Baranovą – jos „autore“, o ne „sudarytoja“, darau tai sąmoningai, nes knyga turi ir vadovėlio, ir mokslinės monografijos bruožų. Tipiška „kontinentinė“ chrestomatija – tai viso labo tekstų rinkinys, kuriame sudarytojas apsiribija elementarių biografinių ir bibliografinių duomenų apie tekstų autorius pateikimu. Ji skirta naudoti kaip priedas prie vadovėlio ar paskaitų kurso (sakinio vadovėlio), kuris europinėje aukštosios mokyklos didaktikoje yra

* Jūratė Baranova. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Alma littera, 2000. 418 p.

dėstomo kurso šerdis. Be to, bent jau tradicinėje vokiškoje akademinėje kultūroje chrestomatijos vertinamos neaukštai, nuogaustaujant, kad studentas, po vienu viršeliu galėdamas rasti visus reikalingus kurso tekstus, praras akstiną ir progą pasirausti turtingoje filosofijos seminaro bibliotekoje, pavartyti daugiatomius garbių klasikų akademinis raštų rinkinius, kad surastų dėstytojo nurodyto teksto ištrauką, o kartu galėtų prisiliesti (ne vien perkeltine prasme) prie tos tradicijos, su kuria jam tenka susipažinti, orios akademinės didybės.

Kitai atrodo tipiška anglosaksiška (visų pirma – amerikietiška) chrestomatija, pritaikyta prie labiau pragmatiškai (kad būtų kuo greičiau ir patogiau!) orientuoto skaitytojo poreikių. Tad sudarytojui čia tenka kur kas aktyvesnis vaidmuo – jis prisiima taip pat ir probleminio lauko, kurį aprėpia chrestomatija, apžvalgininko vaidmenį. Kas svarbiausia, pati chrestomatija čia yra ne šiek tiek įtartinas priedas prie vadovėlio, bet jį atstoja. „Kurso išklaušymas“ reiškia visų pirma tam tikro (iš anksto nustatytos apimties ir sudėties) tekstų „korpuso“ perskaitymą.

Minėtos lietuviškos filosofinės chrestomatijos yra pakankamai ryškus „kontinentinio“ tipo pavyzdys. Tik, žinoma, sudarytojų komentarų asketizmą lėmė ne lūžtančios nuo vadovėlių ir pasaulinės filosofijos klasikų raštų aukštųjų mokyklų bibliotekų lentynos, o visai kitos priežastys. Totalitarinės ideologinės kontrolės sąlygomis sudarytojas tiesiog negalėjo pasakyti tai, ką norėjo ir galėjo. Todėl geriausia ir buvo tiesiog „suteikti tribūną“ klasikinio teksto kūrėjui, minimizuojant neišvengiamai ideologizuotus komentarus ir nesibraunant į klasiko bendraautorius.

Baranova savo knyga atsiliepia į naujus poreikius ir išnaudoja naujas galimybes. Tai bene

pirmas lietuviškoje aukštosios mokyklos didaktinėje literatūroje „amerikietiškos“ filosofinės chrestomatijos (arba, teisingiau, aukštajai mokyklai skirto filosofijos vadovėlio) pavyzdys. Knyga netgi geriausius anglosaksiškus žanro pavyzdžius pranoksta tam tikrais originaliais bruožais. Tą visų pirma dera pasakyti apie knygoje spausdinamų autorių pristatymo „ceremonijos“ konstrukciją. Ji pradėdama bendra pristatomo mąstytojo istoriosofinės vizijos apžvalga, kurioje aptariamas to teksto istorinis ir konceptualinis kontekstas. Antrasis ceremonijos aktas – tai originalus tekstas. Standartinė chrestomatinių pristatymo ceremonija paprastai tuo ir užsibaigia. Baranova ją papildė trečiuoju aktu. Po chrestomatinių teksto einančiame skirsnyje „Interpretatoriai ir kritikai“ jis dar nušviečiamas retrospektyvia šio ir kitų to paties autoriaus tekstų recepcijos bei „veikimo istorijos“ (H. G. Gadamerio „*Wirkungsgeschichte*“) šviesa. Taip autorė išgauna nedažnai pasitaikantį intelektualinės polifonijos bei multiperspektyviškumo efektą. Galima tik džiaugtis ir tuo, kad ji nuosekliai laikosi filotopijos principo: interpretatorių ir kritikų chore suranda vietas ir kolegų bei amžininkų balsams.

Tokiu principu komponuojami pirmųjų dviejų knygos dalių – „Ikklasikinė istorijos filosofija“ ir „Klasikinė istorijos filosofija“ skyriai. Jie skirti M. Eliadei, Aurelijui Augustinui (jie sudaro pirmąją knygos dalį), G. Vico, J. Herderiui, I. Kantui, G. Hegeliui, K. Marxui, O. Spengleriui, S. Šalkauskiui ir A. Maceinai, A. Toynbee'ui, R. Niebuhriui, K. Jaspersui (antroji dalis). Baigiamoji 3-oji knygos dalis pateikia W. Dilthey'aus, J. Habermaso, K. R. Popperio, I. Berlino tekstus, kuriuose įvairiais aspektais kritikuojamas pats istorijos filosofinio pažinimo projektas („Klasikinės istorijos filosofijos kritika“).

Knyga skoningai ir – tas žodis nebus per stiprus – su meile apipavidalinta. Galima įsivaizduoti, kiek papildomo laiko ir kantrybės autorei kainavo vaizdinės medžiagos paieškos ir parinkimas. Tačiau šis triūsas tikrai neveltui – jis daro knygą žymiai patrauklesnę, ypač šiuolaikiniam „multimedialiam“ jaunesniosios kartos skaitytojui, norinčiam informacijos šaltinio fiziognominės autopsijos. Na, o autorės sprendimas knygos viršeliui panaudoti Paulio Klee „Angelus Novus“ (dėl W. Benjamino interpretacijos įtakos dažnai dar vadinamą „Istorijos angelu“) – tiesiog puikus!

Pradžioje minėjau, kad Baranovos knyga yra ne vienos, bet dviejų lietuviškos filosofinės rašytijos tradicijų tąša. Turiu galvoje tą faktą, kad istorijos ir kultūros filosofija tradiciškai priklauso prie tų filosofinės žinijos sričių, kuri Lietuvos humanitarinę visuomenę domino kiek stipriau negu kitos, o jauna profesionali Lietuvos filosofija nuo pat pradžių skyrė jai daugiau dėmesio (neverta pamiršti, kad ir markizmas, kurio priverstinės mokyklos vargu ar pavyko išvengti bent vienam šių dienų Lietuvos filosofui, nepriklausančiam pačiai jauniausiai kartai, – tai visų pirma istorijos filosofija). Tai savaip atspindi ir knygos turinys: pakankamai garbinga vieta skirta S. Šalkauskio ir A. Maceinos istoriosofinėms idėjoms (būtų buvę dar geriau, jeigu būtų atsiradę vietos taip pat ir L. Karsavinui), o skirniuose apie „Kritikus ir interpretatorius“ beveik visur chore dalyvauja ir vietiniai lietuviški balsai. Tai ir rodo, kad darbas išaugo ne tuščioje vietoje.

Baranovos knyga organiškai papildė prieš keletą metų išėjusią recenzento knygą „Istorika. Istorinis įvadas“ (Vilnius: Taura, 1996), išleistą pagal ALF programą „Švietimas Lietuvos ateičiai“. Tikriausiai verta paminėti, kad 1993 m. paskelbtame minėtos programos kon-

kurse originaliems lietuviškiems vadovėliams rašyti recenzentas ir aptariamoms knygoms autorė dalyvavo su bendra paraiška, kurioje recenzentas buvo numatęs aptarti istorijos tyrimo ir rašymo teorijas, o Baranova – istoriosofines koncepcijas, kurių autoriai siekė atskleisti Istorijos paslaptį (istorikos ir istorijos filosofijos santykius autorė smulkiau nušviečia knygos įvade – „Kas yra istorijos filosofija?“). Recenzentas išpareigotąją projekto antrąją dalį išleido dar 1996 m. Dabar pasirodė pirmoji dalis. Geriau vėliau negu niekada. Dabar turime pilną komplektą: išėjus Baranovos knygai, Lietuvos aukštųjų mokyklų studentai, į kurių mokymo programą istorijos filosofija įeina kaip mokymo dalykas, yra jau pakankamai gerai ap rūpinti šio dalyko mokymo priemonėmis.

Svarbus knygos privalumas yra gausi bibliografinė medžiaga, kuri pravers studentams, rašantiems kursinius, bakalaurinius ar magistrinius darbus. Ji gali būti naudinga istorijos mokytojams, ypač tiems, kurie įgijo išsilavinimą „anais laikais“, kai istorijos interpretacijų įvairovė nebuvo toleruojama, ir pageidauja praplėsti bei atnaujinti savo žinias. Pagaliau, jeigu sparčios permainos Lietuvos intelektualiniame gyvenime artimiausioje ateityje nepažeis recenzento prielaidos, kad istorijos (ir kultūros) filosofija yra ta filosofinės žinijos sritis, kuria Lietuvos šviesuomenė tradiciškai domisi labiau negu kitomis, tai galima tikėtis, kad knyga susilauks ne vien studentų, bet ir platesniųjų intelektualų sluoksnių dėmesio. Prisimeinu, kad kažkada eilinis filosofinės chrestomatijos tomas būdavo graži kalėdinė dovana.

Knygos rankraštį esu skaitęs dar prieš jį paskelbiant. Vartydamas knygą galiu pastebėti autorės pastangas atsižvelgti į daugelį neformaliose diskusijose išsakytų pastabų. Jeigu tai padaryta ne visais atvejais, tai gali tiesiog

reikšti, kad autorė yra kitokios nuomonės. Pavyzdžiui, man tam tikrų abejonių keltų perne-lyg plati „klasikinės istorijos filosofijos“ sam-prata. Kaip matyti iš knygos struktūros, autorė skiria tik „klasikinę“ ir „ikiklasikinę“ istorijos filosofiją. Abejojau ir tebeabejoju (plg. re-cenzuojamos knygos 14-tą p.), ar „ikiklasikinė istorijos filosofija“ yra pati tinkamiausia kon-trastinė klasė „klasikinei istorijos filosofijai“. Vadindami tam tikrus kultūros gyvenimo reiškinius „klasikiniais“, mes juos atribojame nuo tam tikrų vėlesnių (tarp jų ir dabartinių) reiškinių. Ar knygoje aptartų autorių „klasišku-mas“ reiškia, kad yra dar ir „neklasikiniai“, „postklasikiniai“, „neoklasikiniai“ istorijos mąstytojai? Ar K. Jaspersu pasibaigia istorijos filosofija kaip tokia (kokia ji bebūtų – „klasi-kinė“ ar „neklasikinė“)? Ar „istorijos filosofi-ja“ yra tiesiog seniai nebegyvas intelektualinis projektas, kurio likimą galima būtų lyginti su natūrfilosofijos likimu?¹ Koks jos santykis su vadinamąja istorine sociologija, su sociologi-ne modernizacijos teorija, lyginamosiomis civi-lizacijų studijomis (jose nagrinėjami klausimai savo mastais dažnai nenusileidžia knygoje ap-tariamų „klasikinių“ istoriosofų problemoms)? Deja, knygos autorė pasinaudoja savo teise į šiuos klausimus nesigilinti.

Knygoje yra ir skubėjimo klaidų, kurios tik-riausiai atsirado paskutinę minutę papildant ją naujais teksto intarpais bei iliustracijomis.

¹ Klausimui, „ar įmanoma istorijos filosofijos rehabilitacija?“, specialiai skirtas „Deutsche Zeitschrift für Philosophie“ 2000 m. pirmas numeris, kuriame spausdinami Herberto Schnädelbacho („Sinn“ in der Geschichte? Über Grenzen des Historismus), Heinzo Dieterio Kittsteinerio (*Geschichtsphilosophie nach der Geschichtsphilosophie. Plädoyer für eine geschichtsphilosophisch angeleitete Kulturgeschichte*), Johanneso Rohbecko (*Rehabilitierung der Geschichtsphilosophie*), Andreaso Arndto (*Naturgesetze der menschlichen Bildung. Zum geschichtsphilosophischen Programm der Frühromantik bei Friedrich Schlegel*) straipsniai.

Pavyzdžiui, ne visai gerai apgalvoti užrašai po kai kuriais filosofų portretais (kaip K. Jasperso, 325-ame p.), lentelė, vaizduojanti A. Toynbee'o civilizacijų klasifikaciją 268-ame p. (už-rašas dešinėje viršuje turėtų būti ne „visiškai sutampanti su teorija“, bet su „teritorija“) ir pan. Profesionalaus istoriko nuomonę apie knygą gali nepalankiai paveikti tokio pat tipo klaidos, kurios kartais beviltiškai sugadina istoriosofų reputaciją istoriko specialisto akyse. Tai faktinės klaidos, dėl kurių dažnai neaišku, kas labiau kaltas – ar autorės išsiblaškyimas, ar jos šaltiniai. Štai 269-ame p. skaitome: „Nepavyko gimti vikingų civilizacijai, kuri sužlugo neatlaikiusi atšiaurios Irlandijos ir Grenlandijos gamtos iššūkio. Nepavyko taip pat gimti keltų krikščionybei Tolimųjų Rytų pakraštyje. Ji žlugo neatlaikiusi kaimynystėje susikūrusios Vakarų krikščionybės ekspansijos mesto iššūkio“. „Irlandija“ – tai tikriausiai Islandija, nes Airijos gamta nėra atšiauri, o ir vikingai joje nebuvo įsikūrę. „Tolimaisiais Rytais“ šiaip jau vadinama Japonija, Kinija ir ryčiausias Rusijos pakraštys, kur keltų kolonijų tikrai niekada nebuvo. Taigi knygai ar bent jau tiems jos skyriams, kur gausiai operuojama faktografinė medžiaga ir mirga egzotiški vardai bei pavadinimai, tikrai būtų pravertusi taip pat ir redaguojanti profesionalaus istoriko ranka.

Vis dėlto tokie deguto gumulai, akmenukai ir kitoks „virtuvės brokas“ neturėtų atbaidyti skaitytojo nuo autorės patiekalo. Paradoksalu, bet istorijos ir istoriosofijos santykiais besidomintis skaitytojas žino Baranovą ne tiek kaip klasikinės istoriosofijos eksplikatorę, kiek kaip jos kritikę. Prieš penkeris metus, per Antruosius Zenono Ivinskio skaitymus VU Istorijos fakultete, gyvo istorikų auditorijos susidomėjimo susilaukė kaip tik A. Toynbee'o istoriosofinės koncepcijos recepcijos ir inter-

pretacijų Lietuvoje kritika.² Knygos konceptualiniai pagrindai suręsti tvirtai ir patikimai. J. Baranova puikiai išmano istoriosofijos tradicijas ir paradigmų kaitą. Kritiškai vertinama ir atskiras istoriosofines koncepcijas, ir pačią tradiciją, ji vis dėlto galutinio sprendimo teisę palieka knygos skaitytojui. Knyga provokuoja dialogą, mąstymo atvirumą.

Vienintelis tikrai rimtas knygos trūkumas (dėl jo, aišku, kalta ne autorė) – tai nežmoniškai aukšta jos kaina. Ta kaina iš dalies pateisinama kaip mokestis už minėtuosius estetinius knygos privalumus. Tačiau ar knygai, kurios pagrindinis skaitytojas bus studentas, tikrai būtini kieti viršeliai?

Nėra abejonių, kad J. Baranova ateityje papildys lietuvišką filosofinę raštiją dar ne vienu

svariu darbu. Na, o kolegoms vertėtų pasekti jos pavyzdžiu. Baranovos knyga išaugo iš kurso, kurį ji daug metų dėstė Vilniaus pedagoginiame Universitete, o vieną semestrą – taip pat ir Vytauto Didžiojo universitete. Knygoje atsispindi ir ši turtinga pačios autorės, ir užsieniniuose istorijos filosofijos vadovėliuose akumuliuota didaktinė patirtis. Tačiau Lietuvoje tikriausiai yra ir daugiau patyrusių aukštosios mokyklos dėstytojų, paruošusių palyginamo brandos laipsnio kursus, skirtus specialioms filosofinės žinijos šakoms. Gal jos knyga taps naujos tradicijos – originalaus lietuviškai „amerikoniško“ (žr. 2 p.) aukštosios mokyklos filosofijos vadovėlio – pradžia?

Zenonas Norkus

² Žr.: Baranova J. „Kodėl būtent Arnold Toynbee? Monistinės istoriosofijos mitas Lietuvoje.“ Kn.: Bumbauskas A., Šepetytė N. (Sud.) *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Vilnius: Aidai, 1999. P. 331–358.